

10. Хорошковська О.Н. Лінгводидактична система початкового навчання української мови у школах з російською мовою викладання. - К.: УкрНДПСК, 1999. – 305с.

І.Ю.Серьозіна

ПСИХОЛОГО - ДИДАКТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ "САМОКОНТРОЛЬ" УЧНІВ

В статтє анализируются различные подходы к определению сущности понятия "самоконтроль".

Different approaches to determination of essence of the concept "self-control" are analysed in the article.

На сучасному етапі відродження національної школи в Україні надзвичайно актуальним є пошук шляхів створення сприятливих умов для розвитку потенційних творчих можливостей кожного учня та самореалізації його особистості у навчально-виховному процесі.

Отже, пріоритетним напрямком діяльності загальноосвітнього закладу повинна стати така організація навчально-пізнавального процесу, яка б давала змогу учням не тільки сприймати і засвоювати основи різноманітних наук, але й стимулювала б формування творчої особистості, зданої до самостійного мислення, до саморозвитку та самовиховання. Тут доречно цікава думка великого філософа і науковця Б. Паскаля, котрий вважав, що ученє не є посудина, яку треба наповнити, а факел, який необхідно запалити. Тобто творчий талановитий вчитель повинен "запалити" у школярів цей потяг до постійного самовдосконалення.

Ці ідеї значною мірою знайшли відображення у важливих нормативно-законодавчих документах: Національній доктрині розвитку освіти України, Державній програмі "Вчитель" тощо.

Аналіз наукових праць, присвячених проблемі дослідження свідчить про те, що мають місце різноманітні підходи до визначення сутності поняття "самоконтроль". Тому на сучасному етапі проблема самоконтролю усе більше стає предметом психологічних і педагогічних досліджень. На нашу думку, це обумовлено тим, що самоконтроль - один з

найважливіших факторів, що забезпечують самостійну діяльність учнів. Також можна стверджувати, що по мірі зростання сформованості вмінь та навичок самоконтролю в учнів, їх самостійна праця не тільки перетворюється в досконало розвинену, а поряд з нею вагоме місце починає займати пошукова, дослідницька та творча діяльність.

Тим часом, досвід роботи в школі, співбесіди з педагогами, анкетування учнів свідчать про те, що саме навичка самоконтролю виявляється найбільше слабко сформованою в учнів.

Метою нашої статті є здійснення аналізу сучасних підходів до визначення поняття самоконтролю учнів.

Здійснення такого наукового аналізу забезпечує вирішення багатьох проблем: питань змісту, структури самоконтролю, його видів та дидактичних умов.

Аналізуючи наукову літературу, ми зробили висновок, що науковці мають різні погляди на визначення поняття самоконтролю. Дана проблема нами розглядається з позиції психології та педагогіки.

Загальним проблемам саморозвитку та самовиховання учнів і проблемам контролю та оцінки у навчально-пізнавальній діяльності школярів присвячено чимало досліджень психологів та педагогів. Найбільш значимими для нашого наукового дослідження є праці Ш.Амонашвілі, Ю. Бабанського, М. Борішевського, В. Буряка, Т.Габай, Т.Гавакової, П.Гальперіна, М.Гриньової, В.Давидова, Л. Деркач, Д.Ельконіна, Є.Заїки, І.Зязюна, Л.Кондрашової, В.Кан-Калика, С.Кобильницької, Г.Костюка, І.Кувшинова, В.Кузнецова, Н.Кучугурової, О.Леонтьєва, А.Линди, О.Лурії, С.Манвелова, Г.Нікіфорова, Г.Репкіної, Л.Рибалко, С.Рубінштейна, А.Сердюка, В.Сластьоніна, Г.Собієвої, Н.Тализіної, Л.Титаренко, С.Чуканцова, Л.Ярової та ін.

У своєму дослідженні ми будемо спиратися на погляди Д.Ельконіна, В.Давидова, Г.Нікіфорова та Л.Деркач.

Аналіз психолого-педагогічних джерел із теми наукового дослідження свідчить, що різні підходи до визначення сутності самоконтролю відображають його

універсальність та специфічність. Вчені-дослідники розглядають самоконтроль як:

- акт розумової дії людини (П.Блонський);
- рису особистості, її властивість перевіряти свої дії, вчинки в діяльності та поведінці (М.Борішевський, А.Линда, Г.Нікіфоров, Л.Жарова, В.Чебишева, І.Федоренко, Т.Гавакова, А.Сердюк, Г.Собієва);
- компонент діяльності людини (Л.Ітельсон, Н.Кувшинов, В.Страхов);
- структурний компонент навчальної діяльності (В.Давидов, А.Дусавицький, Д.Ельконін).
- навчальну діяльність, що дозволяє здійснювати відображення відповідності чи невідповідності досягнутих результатів наміченим цілям, а також виправляти допущені помилки (Н.Гнедова, В.Іванова, А.Соколова, С.Тіщенко);
- необхідний елемент самостійної роботи учнів, який спонукає їх до охайного виконання навчальних завдань, що дозволяє усунути помилки, які допущені, усвідомлювати зміст навчального матеріалу, з яким вони працюють, і давати об'єктивну оцінку результатам виконаної роботи (І.Дорно, Л.Жарова, А.Линда, Ю.Овакімян, Г.Собієва, Ю.Бабаків);
- засіб підвищення ефективності навчально-пізнавальної діяльності (Є.Бончарова, Л.Родрігес);
- оцінне уміння, сформоване в оцінній діяльності учнів (Ш.Амонашвілі, Ц.Бєбрішвілі, Т.Шамова).

З усього вищесказаного, ми можемо говорити про те, що поняття самоконтролю є інтегрованим і нами визначається одночасно як риса особистості, як навчальна діяльність та як оцінне уміння. Ми дотримуємося думки про визначення самоконтролю з позиції функціонально-діяльнісного підходу.

Про опосередковане розуміння сутності поняття самоконтролю зазначали видатні психологи П.Блонський, П.Гальперін, Л.Деркач та інші.

Наприклад, П.Блонський у своїх дослідженнях писав про необхідність глибокого усвідомлення своїх дій суб'єктом у навчальному процесі. Він зазначав, що засвоєння без перевірки є простою беззвітною роботою пам'яті, а засвоєння,

контрольоване самоперевіркою є пам'ять, яка працює під контролем мислення, тобто в розумінні вченого самоконтроль є усвідомленою самоперевіркою.

Спробу дати психологічну характеристику самоконтролю в зв'язку з проблемою уваги зробив П.Гальперін. Автор акцентує увагу на самоконтролі як складовому елементі контролю і зазначає, що: "...контроль є невід'ємним елементом психіки як орієнтованої діяльності... він не має свого продукту, окремого від тієї діяльності, усередині якої здійснюється... здійснюється ж він за допомогою критерію, мірки, зразка... якщо контроль виступає як зовнішня предметна матеріальна діяльність, він не є увагою... навпаки, він сам вимагає актив уваги, що склалися до цього часу... поступово формуючись, дія контролю стає скороченою розумовою дією". У цьому випадку П.Гальперін говорить про увагу: "Коли нова дія контролю перетворюється в розумове і скорочене, тоді - і тільки тоді - вона стає увагою... Не будь - який контроль є увага, але будь - яка увага означає контроль" [2,186].

Самоконтроль як елемент контролю розглядає також Д.Єльконін, який вважає, що: "Дія контролю складається в зіставленні відтвореного дитиною дії і результату зі зразком через попередній образ". Зразок способу дії повинний містити в собі опорні точки, на підставі зіставлення з якими може бути зроблена дія контролю до того, як здійсниться та дія, заради якої застосовується даний спосіб. У таких випадках пряме накладення на зразок є неможливим, тому що зразок, даний вчителем (навіть якщо він знаходиться перед очима дитини), - завжди лише одиничний випадок засвоюваного способу дії, і як такий він ніколи не може збігатися з настільки ж одиничним випадком зробленої дитиною дії" [15,218]. За Д.Єльконіним, самоконтроль - це структурний компонент контролю, який є дією по зіставленню уявлення про майбутні дії з безпосередньо даним його зразком. Ми вважаємо доречним і підтримуємо висловлення про зв'язок самоконтролю зі зразком способу дії.

У двох наступних визначеннях самоконтроль розглядається більш широко. Так, у визначенні, даному І.Кувшиновим, самоконтроль ототожнюється зі свідомою діяльністю взагалі: "Самоконтроль - це свідоме регулювання і

планування діяльності на основі аналізу змін, що відбуваються в предметі праці, що дозволяє досягти поставленої мети" [4,27]. Педагог - дослідник Г.Собієва вважає, що "самоконтроль - це вміння критично поставитися до своїх вчинків, дій, почуттів і думок, регулювати своє поведіння і керувати ним. Самоконтроль зв'язаний з особистістю в цілому" [4,30]. Отже, можемо зробити висновок, що самоконтроль - це не лише свідомо діяльність, а й система умінь учнів.

Дослідженням психологічних основ самоконтролю учнів займалася видатний психолог Л.Деркач, яка зазначає: "...самоконтроль як діяльність, основне призначення якого полягає в тому, щоб:

а) своєчасно попереджувати про помилки в навчанні;
б) регулювати навчальний процес та удосконалювати його;
в) порівнювати задану програму діяльності з фактичним результатом". У своєму дослідженні автор підкреслює, що самоконтроль - це діяльність особистості, "...яка націлена на планування, порівняння, зіставлення вербальної дії та її корекцію за умовами ефективного функціонування інтегрованого механізму самоконтролю" [5,19]. Ми згодні з думкою Л.Деркач щодо наступного ствердження: "Самоконтроль має місце лише тоді, коли:

1) суб'єкт зустрічається з труднощами інтелектуального, вербального та емоційного плану;

2) діє в нових умовах, що істотно відрізняються від умов, у яких був сформований еталон самоконтролю"[5,20]. Також заслуговує на увагу запропонований дослідником психологічний механізм самоконтролю: "Спрощено цей механізм можна представити так: завдання- рішення- самоконтроль- самокорекція. Виходячи з цього, ми змоделювали психологічний зміст самоконтролю як діяльності, тобто представили його сутність у вигляді динамічної моделі самоконтролю:

- предмет самоконтролю- контроль власних результатів діяльності;
- одиниця самоконтролю- акт зіставлення результату з еталоном;
- засоби самоконтролю- вербальні й невербальні;

- способи самоконтролю- програма формування системи вмінь і навиків самоконтролю;
- продукт самоконтролю- інтерпретація одержаних результатів;
- результат самоконтролю- зміни в процесі самокорекції" [5,26].

З усього вищезазначеного, можемо зробити висновок, що автор застосовує комплексний підхід до визначення сутності поняття самоконтролю. Ми вважаємо, що при визначенні самоконтролю слід акцентувати увагу на системі " діяльність - уміння".

Проблема самоконтролю розглядалася в дисертаційних дослідженнях педагогів: Л.Рибалко (організація самоконтролю школярів у навчанні), Л.Титаренко (формування самоконтролю молодших школярів), Л.Ярова (формування самоконтролю в навчальній діяльності розумово відсталих молодших школярів).

Сутність самоконтролю учнів визначає Л.Рибалко. Автор акцентує увагу на тому, що самоконтроль - це:

- здатність людини спостерігати за своєю поведінкою та діяльністю;
- вміння критично відноситись до своїх вчинків, свідомо регулювати і планувати майбутню діяльність;
- перевірка власними силами своїх праць і самокорекція.

Ми поділяємо точку зору науковця щодо визначення поняття самоконтролю учнів як складової частини самостійної оцінної діяльності, яка містить такі ланки:

- постановка мети діяльності;
- конкретні дії стосовно мети;
- вимоги до цих дій;
- результат;
- самоконтроль;
- корекція [11].

Стосовно досліджуваної проблеми Л.Титаренко стверджує, що ефективність усіх видів діяльності підвищується, якщо людина здатна до саморегуляції і самоконтролю [13,3]. У своєму дослідженні автор визначає самоконтроль "як компонент навчальної діяльності, який передбачає уміння учнів

прогнозувати кінцевий результат і зони труднощі його досягнення, планувати, контролювати, оцінювати, коректувати і регулювати свою діяльність на всіх стадіях її виконання" [13,9].

Узагальнюючи наукову думку вищезазначених авторів, ми можемо говорити про те, що при всій різноманітності визначень у поняття самоконтролю обов'язково входить така ознака, як зіставлення своєї дії (її ходу, результату) - з еталоном. Також всіма дослідниками стверджується, що самоконтролю необхідно навчати спеціально, формувати це вміння в учнів необхідно для успішного виконання навчально-пізнавальної діяльності.

Аналіз психолого-педагогічних джерел з теми дослідження свідчить, що науковці мають різні погляди щодо визначення сутності поняття самоконтролю. Автори одних робіт розглядають самоконтроль як властивість особистості в широкому розумінні цього слова. Інші автори вважають самоконтроль актом розумової діяльності людини (формою прояву і розвитку самосвідомості, мислення, якості розуму). Самоконтроль як компонент навчальної діяльності учнів у багатьох роботах визначається в здатності учня аналізувати, саморегулювати та контролювати свою діяльність. Нарешті, є автори, що вважають самоконтроль засобом активізації навчання. У деяких дослідженнях самоконтроль характеризується не за одним, а за двома - трьома ознаками, тобто в системі "риса особистості - навчальна діяльність - вміння".

Усі ці визначення не є помилковими. Самоконтроль - явище складне і багатогранне. Якщо зіставити усі визначення самоконтролю, то можна помітити, що, незважаючи на деякі розходження у формулюваннях даного поняття, у всіх названих авторів однаково виражена його психолого - дидактична сутність.

Надалі у своєму дослідженні ми плануємо запропонувати та експериментально перевірити групу дидактичних умов, за яких формування самоконтролю в учнів буде сприяти ефективності навчально-виховного процесу та спонукати школярів до постійного саморозвитку, самовиховання та самовдосконалення.

Література

1. Возрастные возможности усвоения знаний /Под ред. Д.Б.Эльконина, В.В.Давыдова- М.: Просвещение, 1966.
2. Вопросы психологии учебной деятельности младших школьников /Под ред.Д.Б.Эльконина, В.В.Давыдова- М.: Издательство Академии педагогических наук, 1962.
3. Габай Т.В. Учебная деятельность и ее средства- М.: Издательство Московского университета, 1988.
4. Гальперин П.Я., Кабыльницкая С.Л. Экспериментальное формирование внимания- М.: Издательство Московского университета, 1974.
5. Деркач Л.М. Психологические основы самоконтроля учащихся в процессе обучения иностранным языкам. Автореф. дис...д-ра психол. наук: 19.00.07 / АПН Украины; Институт психологии. — К., 1994.
6. Давыдов В.В. Проблемы развивающего обучения: опыт теоретических и экспериментальных психологических исследований- М.: Педагогика, 1986.
7. Кучугурова Н.Д. Контроль учебно-познавательной деятельности обучающихся (технология формирования умения) / Ставропольский гос. ун-т. — Ставрополь: Издательство СГУ, 2001.
8. Лында А.С. Дидактические основы формирования самоконтроля в процессе самостоятельной учебной работы учащихся- М.: Высшая школа, 1979.
9. Никифоров Г.С. Самоконтроль человека- Л.: Издательство Ленинградского университета, 1989.
10. Репкина Г.В., Заика Е.В. Оценка уровня сформированности учебной деятельности- Томск: Пеленг, 1993.
11. Рыбалко Л.С. Организация самоконтроля школьников в процессе обучения. Автореф. дис...канд. пед. наук: 13.00.01 / Харьковский педагогический ун-т им. Г.С.Сковороды. — Х., 1995.
12. Талызина Н.Ф. Формирование познавательной деятельности младших школьников- М.: Просвещение, 1988.
13. Титаренко Л.И. Формирование самоконтроля младших школьников в условиях малокомплектной школы. Автореф.

дис...канд.пед.наук: 13.00.01 / Харьковський педагогічний ін-т ім. Г.С.Сковороди. — Х., 1993.

14. Формирование учебной деятельности школьников / Под ред. В.В.Давыдова- М.: Педагогика, 1982.
15. Эльконин Д.Б. Избранные психологические труды- М.: Международная педагогическая академия, 1995.
16. Яровая Л.П. Формирование самоконтроля в учебной деятельности умственно отсталых младших школьников. Автореф. дис...канд.пед.наук: 13.00.03 / КГПИ им. М.П.Драгоманова. — К., 1992.

О.Б.Брижаченко

РЕТРОСПЕКТИВНИЙ АНАЛІЗ ПІЗНАВАЛЬНОЇ АКТИВНОСТІ ЯК ФІЛОСОФСЬКОЇ ПРОБЛЕМИ

В статье автор прослеживает становление и развитие понятий "познание" и "познавательная активность" в философских источниках. Розкриваються сучасні філософські підходи к определению термина "познавательная активность".

In clause the author traces development of concepts "cognitive" and "cognitive activity" in philosophical sources. The modern philosophical approaches to interpretation of the term "cognitive activity" are opened.

Людство завжди прагнуло до придбання нових знань. Оволодіння таємницями буття є відбиття вищих спрямувань пізнавальної активності розуму, складовою гордістю людини і людства.

Аналіз історичного шляху трактування і розуміння понять „пізнання” і „пізнавальна активність” дає можливість стверджувати, що витoki її беруть свій початок від стародавніх філософських шкіл, філософів Стародавньої Індії, Китаю, Єгипту, Вавилону. Розвиток знань та уявлень про пізнання світу особливо притаманний античності. У вченнях філософів цього часу (Демокрита, Сократа, Платона, Аристотеля) народилися ідеї, які протягом багатьох століть спрямували думки дослідників.